

PRILOG ZADARSKOJ SFRAGISTICI

IVO PETRICIOLI

Sfragistici naših krajeva općenito, a naših primorskih gradova posebno, nije se dovoljno posvetilo pažnje. Htio bih ovom prilikom iznijeti nekoliko primjeraka pečata iz Zadra koji predstavljaju važne spomenike kulturne baštine Hrvatske. Neki su od njih bili poznati i površno opisani, ali im dosad nisu bili objavljeni ni crteži ni fotografije. Objavljujući ih na ovaj način, želim djelomično ispuniti tu lakunu koja postoji u našoj sfragistici, a nadam se da će se rad nastaviti i da će na svjetlo izići još koji podatak.

1. Pečati zadarske komune

Uređujući svoj »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, Kukuljević je u II svesku objavio ispravu od 26. lipnja 1190, kojom Zadrani ugovaraju mir s Rabljanima, koje mu je prijepis poslao pop Ivan Gurat iz Zadra u čijoj se zbirci čuvala ta isprava. U opisu navodi: »Dolje viši podugački, okruglo šiljasti, pečat grada Zadra s natpisom SIGILLUM JADERE VRBIS. SANCTA ANASTASIA. U sredini slika sv. Anastazije s raširenim rukama nad dvjema hramovima.« Takav opis preuzeo je i Smičiklas.¹ Ispravu nije dalje nitko obrađivao, koliko mi je poznato. Nije mi poznato ni kamo je dospjela iz Guratove zbirke. Tražio sam je u zbirkama pergamena Historijskog arhiva, Naučne biblioteke, kaptola i franjevačkog samostana u Zadru. Našao sam međutim u Naučnoj biblioteci, u zbirci starih fotografskih negativa dva snimka, snimak cijele isprave i posebno snimak visećeg pečata. Ne gubeći nadu da će se isprava pronaći, možda i u samom Zadru, odlučio sam da fotografiju pečata ipak objavim, iako nam ona ne pruža sve podatke koje želimo (sl. 1 i T. I, a). Ne znamo dimenzije pečata ni boju voska, ali nam je jasan oblik pečata, sadržaj natpisa i ikonografija središnjeg lika. Pečat ima oblik mandorle. (U donjem dijelu je prelomljen, pa mu nedostaje manji komad.) Obrubljen je

¹ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...*, Vol. II, Zagreb 1904, str. 248. Odatle sam preuzeo citat o Kukuljevićeveu opisu.

natpisnim pojansom, a pojas nizom bisera. Natpis počinje na samom vrhu, gdje je kao znak invocacije izrađen križ. Tekst se čita desno odozgo prema dolje i nastavlja lijevo odozdo prema gore SIGILLVM IADER [E VR] BIS SANCTA ANASTASIA. Slova su pisana rustičnom kapitalom. Središnje polje zauzima lik sv. Stošije (Anastazije) raširenih ruku. Odjevena je u dugu haljinu i plašt koji je sprijeda pokriva do pojasa, a preko ramena i ruku pada natrag u dva duža kraka. Na glavi ima krunu. Detalji lica se ne raspoznaju, a i aureola, koja je bila ovičena biserima, jedva se primjećuje. U prvom planu nalazi se stilizirana arhitektura grada, tako da su stopala svete, koja se nalazi u drugom planu zakrivena zidom. Stilizirani grad sastoji se od središnjeg luka ukrašenog profilacijom i nizom bisera i od dviju kula koje se nalaze ispred luka. Kule u donjem dijelu imaju lučne otvore, a gornji dio ima četiri vertikalne pruge. Krov im je kupolasta oblika, što je navelo Kukuljevića da kule nazove hramovima. Ovaj heraldički prikaz vrlo je vrijedan za kulturnu povijest grada Zadra. Zadar je — upotrebljavajući stoljećima, do danas, kao svoj simbol konjanički lik sv. Krševana — bio lišen jednoga grba uobičajenog oblika među gradovima: stilizirane arhitekture. Na ovom primjerku iz kraja XII st. vidimo međutim da su Zadranima prvotno imali upravo takav grb. U heraldici i sfragistici gradova stilizirani likovi gradova najčešće su stereotipni, ali se javljaju i stilizirani prikazi konkretnih građevina i karakterističnih oblika gradova. Spomenut ću kao lijep primjer grb Splita, gdje je prikazana stilizirana Dioklecijanova palača i zvonik katedrale u drugom planu.² Na našem pečatu prikazan je veći luk flankiran dvjema kulama naročitog oblika. Postavlja se pitanje što za Zadar simbolizira taj arhitektonski motiv. Možemo samo nagađati, ali i to u ovom času vrijedi pokušati. Luk između kula predstavlja, bez ikakve sumnje, gradska vrata. U zidinama srednjovjekovnog Zadra otvarala su se dvojna vrata flankirana kulama, tzv. Anđelova vrata na jugozapadnoj strani grada i vrata sv. Dimitrija u luci.³ Ni jedna ni druga vrata nisu bila značajna za Zadar. Najznačajnija su bila kopnena vrata, glavni ulaz u grad. Kakva su bila kopnena vrata u kasnijem srednjem vijeku možemo doznati djelomično na osnovu arheoloških nalaza u produžetku sačuvane peterokutne kule (pogrešno nazvane Babljom kulom) na jugoistočnoj

² C. Fisković, »Najstariji kameni grbovi grada Splita«, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, Zagreb, Nova serija XVII/1936, str. 183—194.

³ I. Petricioli, »Lik Zadra u srednjem vijeku«, *Grad Zadar — presjek kroz povijest*, Zadar 1966, str. 170 i Plan I; Idem, »Novi rezultati u istraživanju zadarskih srednjovjekovnih fortifikacija«, *Diadora* 3/1965, str. 181 i 199.

fronti srednjovjekovnog Zadra.⁴ No, taj zid i vrata noviji su od našeg pečata. Glavna kopnena vrata iz rimskih vremena imala su na bočnim stranama dvije osmerokutne kule monumentalnog izgleda.⁵ Zar nisu te dvije kule mogle postojati još u XII stoljeću? Ako bismo one vertikalne pruge pod krovom kula na pečatu protumačili kao bridove osmerokutnih zidova, mogli bismo pretpostaviti

Sl. 1. Crtež pečata zadarske komune iz god. 1190.

⁴ Petricioli, »Lik«... (o. c.), str. 165.

⁵ J. Bersa, »Ausgrabungen auf dem Campo Colonna in Zara«, *Jahrbuch für Altertumskunde der Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunstdenkmale*, Bd IV, Wien 1910, str. 194.

da su tu prikazana rimska gradska vrata kao simbol ulaza u grad. Ističem da je ovakva interpretacija hipotetična, ali zasada ne vidim druge mogućnosti za tumačenje tog prikaza, ako ga ne shvatimo kao puki stereotipni simbol.

No bez obzira kako ćemo prihvatiti takvo tumačenje i kako ćemo dalje interpretirati prikaz na pečatu, potrebno je istaknuti njegovu opću vrijednost. On je najstariji gradski pečat u Hrvatskoj. Dosad se naime smatralo da su najstariji gradski pečati Senja i Raba iz godine 1268.⁶

Kad su Zadrani odlučili da u svome grbu, odnosno gradskom pečatu, lik sv. Stošije zamijene likom sv. Krševana na konju, nije nam poznato. Dogodilo se to sigurno već tokom XIII stoljeća, jer nas neki reljefi romaničkog stila na to upozoravaju.⁷ U XIV st. postoje dvije vrste pečata zadarske komune — veliki, koji je visio na pergamentskim ispravama i manji — utisnut na manje važnim ispravama od papira. Oba imaju lik sv. Krševana na konju. Nije se sačuvao nažalost nijedan primjerak, ali je historičar V. Brunelli našao njihove opise iz god. 1385. iz pera zadarskog notara Artikucija.⁸ U slobodnom prijevodu Artikucijev opis velikog pečata glasio bi ovako: »Isprava... providena visećim velikim pečatom zadarske komune načinjenim izvana od bijela voska, a iznutra od crvena voska. U tom crvenom vosku nalazi se prikaz konja kojega jaše ljudski prikaz, a taj drži pred grudima štit s križem i desnom rukom koplje sa zastavom ukrašenom križem. Ljudski prikaz nosi mač na lijevom boku, a pod vratom zakačen plašt koji mu vijori iza leđa. U crvenom vosku okružuje natpis: 'Urbs Dalmatina Jadra pollet hoc duce' (Dalmatinski grad Zadar jača s ovim vođom)«. Mali pečat Artikucije opisuje ovako: »... isprava napisana na papiru s malim pečatom zadarske komune utisnutim u crvenom vosku na kojem je napisan ovaj natpis: 'S(igillum) Comunis Jadre'. Na tom pečatu nalazi se prikaz konja koji nosi na sebi ljudski prikaz, a taj pod desnom rukom drži koplje«.

Nije se sačuvao nijedan primjerak velikog pečata ni iz kasnijeg vremena, iz vremena mletačke vlasti. Mali pečat uspio sam pronaći na jednom ovjerenom prijepisu dokumenta (T. I, b). Pečatnjak kojim je pečat otisnut ima karakteristike kasne renesanse. Pečat je otisnut tako da je na meki vosak prislonjen tanki papir. Reljef je zbog toga bijel, boje papira i jasno se ocrtavaju nijanse modelacije. Pečat je ovalan, položen, širok 3,7 cm, visok 3. cm. Naokolo teče natpis † S. GRISOGONVS · SIGILLVM · COMMVN(IS) IADRAE

⁶ B. Zmajčić, *Heraldika, sfragistika, genealogija*, Zagreb 1971, str. 62.

⁷ S. Petricioli, »Kamenl grobovi grada Zadra«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru IX/1962*, str. 364—305.

⁸ V. Brunelli, *Storia della città di Zara*, Venezia 1913, str. 218.

oivičen nizom bisera. Unutar okvira koji se sastoji od različitih voluta nalazi se jednostavan konjanički lik sv. Krševana. Konj trči udesno. Lijepo je izrađen, s dobrim poznavanjem anatomije. Svetac ratnik odjeven je u oklop, drži u desnoj ruci koplje i na glavi ima kacigu. Pečat je otisnut uz ovjeru prijepisa koju je izvršio Ivan Kažotić (Johannes Casottus) savjetnik gradskog kneza. Nije naveden datum ni ime kneza, pa se zasada ne može precizno datirati. Dokument (testament trgovca Donata Bonicija od 8. IX 1506), koji je prepisan, sastavio je zadarski notar Ivan de Monteferrato i prijepis se čuva među njegovim spisima.⁹

2. Pečat kaptola zadarske katedrale

Poznata su mi četiri primjerka visećeg pečata zadarskog kaptola iz srednjega vijeka. Tri se čuvaju u Historijskom arhivu u Zadru. Dva su se otrgnula od svojih isprava, a treći visi na pergamentnoj ispravi datiranoj 8. ožujka 1378 (recte 1379).¹⁰ Sva tri primjerka dosta su oštećena, ali na različitim mjestima, pa se ipak može rekonstruirati izgled pečata (T. II, sl. 2). Četvrti primjerak čuva se u zbirci franjevačkog samostana u Zadru. Otisak je skoro čitav, nedostaje neznatan dio pri desnom gornjem rubu i na samom vrhu (T. III). Po crvenoj vrpici koja se na njemu primjećuje, može se sa sigurnošću tvrditi da je visio na pergamentnoj ispravi br. 68 u arhivu istog samostana, koju je 8. srpnja 1407. izdao zadarski kaptol. Na njoj visi vrpca crvene boje, a samostan ne posjeduje drugih isprava zadarskoga kaptola.

Sva su četiri otiska na crvenom vosku. Oni u Historijskom arhivu imaju podlogu od žutog voska koja ne prelazi visinu otiska. Primjerak kod franjevaca ima, naprotiv, jako izražen zaštitni rub od žutog voska. Pečat ima oblik mandorle, dug je 8 cm, a širok 5,2 cm (Sl. 2). U bogato ukrašenom gotičkom okviru, koji u gornjem dijelu ima oblik triju lukova, prikazana su tri svetačka lika izdužene siluete. U sredini stoji Bogorodica, koja na lijevoj ruci omotanoj plaštem drži maloga Krista. Donji dio haljine ukrašen joj je nizovima bisera. Desno stoji sv. Krševan u antičkom oklopu i kratkom plaštu. Na nogama ima čizme. Lijevom rukom ispred sebe drži koplje, na kojem visi mala zastava. Lijevo stoji sv. Stošija. Ima veo preko glave. Plašt je pod grlom stisnut kopčom. U desnoj joj je ruci mučenička palma koju naslanja na rame. Lijevu

⁹ Historijski arhiv u Zadru, Spisi zadarskog notara Iohannesa de Monteferrato, B. unica, F. I.

¹⁰ Historijski arhiv u Zadru, Fond samostana sv. Krševana, Masso A, Caps. I, n. 13.

I. PETRICIOLI

ruku savija prema grudima. Haljina joj se u istaknutim naborima spušta do tla. Sva tri lika imaju aureole ukrašene biserjem. Biseri na Bogorodičinoj aureoli krupniji su, a na onima ostalih dvaju svetaca sasvim sitni, jedva zamjetljivi. Okvir nadvisuje ukras s mo-

Sl. 2. Rekonstrukcija pečata i »protupečata« kaptola zađarske katedrale.
(crtež M. Domijan)

tivima gotičke arhitekture. Nad središnjim lukom nalazi se oštri gotički zabat većih dimenzija raščlanjenog ornamenta, a nad pokrajnjima dva mala, jednostavna. Između njih nalaze se dva mala tabernakula, a iza njih četiri fijale. Bočne strane okvira sastoje

se od dvaju uskih tordiranih stupića koji nose rubne fijale. Te su fijale sa strana obrađene poput listova palme. Podnožje likova bogato je ukrašeno. Sastoji se od oblog luka u sredini i dviju polovina luka sa strane koji se spajaju na kuglastim konzolicama. U trokutastim prostorima između lukova nalazi se po jedna mala šesterolatična rozeta. Ispod luka nalazi se okvir, u gornjem dijelu trolistan, a u donjem šiljast. Unutar njega prikazano je stablo s tročlanom krošnjom. Pored stabla vidimo dvije male vrpce. Natpis »*Sigillum capitoli jadreensis*« ispresijecan je, tako da na desnom rubu iza oznake križa čitamo SIGILLUM (U i M u ligaturi): CAP, na donjem šiljku ITOLI : IA, a na lijevom rubu čitamo odozdo prema gore DRENSIS :: Slova su u gotičkoj majuskuli. Čitav pečat oivičen je nizom bisera, a dva bočna dijela natpisa oivičena su prema središtu nizovima vrlo sitnih bisera, one veličine kakvu smo zapazili na aureolama sv. Krševana i sv. Stošije.

Ovaj pečat po svojim kvalitetama ne zaostaje za standardnim reprezentativnijim pečatima u Evropi tog vremena. Iako se na otiscima ne mogu razaznati sitniji detalji lica, ruku i manjih nabora, može se lako uočiti karakter rezanja pečatnjaka, koje je bilo na znatnoj zanatskoj visini. Reljef je dobro obrađen, a modelacija likova dosta je nijansirana.

Na primjerku pečata koji se čuva u franjevačkoj zbirci i na jednom u zbirci Historijskog arhiva sačuvali su se na poleđini tzv. protupečati (T. III, sl. 2). Na onome koji visi na ispravi iz 1379. to je otpalo. Protupečat je okrugao, promjera 1,8 cm, obrubljen biserima. U sredini je prikazano poprsje sv. Stošije koja u desnoj ruci drži mučeničku palmu. Lijeva strana poprsja na jednom i drugom otisku nejasna je, pa se ne može razaznati položaj njene lijeve ruke. Na otisku u Historijskom arhivu sačuvao se dio natpisa koji je tekao oko poprsja. Uspio sam pročitati S. SCA (*sigillum . sancta*), a tragovi ostalih slova odgovarali bi imenu svetice, nešto skraćenu, možda ANAST.

3. Srednjovjekovni pečati zadarskih nadbiskupa

Najstariji zadarski nadbiskupski pečat koji se sačuvao jest pečat nadbiskupa Lovre Perianandra (1247—1287). Kružnog je oblika, ima promjer 5,8 cm, otisnut je u žutom vosku danas već jako potamnelom, skoro crnom. Vrlo je dobro ušćuvan, tako da se uočavaju i najsitniji detalji modelacije (T. IV, a). Naokolo teče natpis koji počinje gore znakom križa: S(SIGILLUM) : LAVRENTII : DEI [: GR]A(TIA) : ARCHIEP(ISCOP)I : IADREN(SIS). Slova su u rustičnoj kapitali, slovo E je uncijalnog oblika. Natpisni pojas oivi-

I. PETRICIOLI

čen je s obih strana nizom bisera. Središnji je motiv lik nadbiskupa koji sjedi na klupi u obliku dviju lavljih protoma. Iz lavljih usta izlaze stilizirani ljiljanovi cvjetovi. Nadbiskup je odjeven u ornat, ima na glavi mitru i na ramenima palij. Desnom rukom blagoslivlje, a u lijevoj drži pastoral. Stopala su mu položena na nisku konzolu ukrašenu listnim ornamentom. Lik je frontalno koncipiran, ima romaničke osobine. Kvalitet modelacije sasvim odgovara višem prosjeku pečatnih reljefa tog vremena. Naročito su vješto izmodelirani likovi lavova i nabori na donjem rubu nadbiskupove haljine. Primjećuje se na tom mjestu da je bio izrađen i ornament širokog obruba. Pečat visi na pergameni koju je po naredenju nadbiskupa Lovre napisao zadarski notar arcidakon Vid (*Vitus*) 13. lipnja 1283. Njezin je sadržaj ovjereni prijepis bule pape Aleksandra IV od 22. listopada 1255. Čuva se u arhivu franjevačkog samostana u Zadru (Perg. br. 20).

C. F. Bianchi je poznao pečatnjak nadbiskupa Nikole Matafarisa (1333—1367) koji se sedamdesetih godina prošlog stoljeća čuvao u nekoj privatnoj zbirci u Zadru i opisao ga.¹¹ Izrađen je bio od bronce u obliku mandorle, dug 7 cm i širok 5 cm. Bio je bez drške, na jednom kraju imao je izbočinu s rupicom, kroz koju je nekoć bila provučena neka uzica. Srednje polje bilo je poprijeko podijeljeno u tri dijela. U gornjem je bila prikazana Bogorodica s djetetom, u srednjem u trima odjelitim nišama, u sredini sv. Stošija, desno sv. Krševan s mačem i mučeničkom palmom u ruci, a lijevo sv. Donat u biskupskom ornatu s pastoralom u ruci. U donjem, između dva grba bio je prikazan nadbiskup u ornatu kako kleči držeći u ruci pastoral u obliku križa. Naokolo na obodu čitao se natpis S(IGILLUM) NICOLAI DEI GRA(TIA) ET S(ANCTE) SEDI(S) ARCHIEP(ISCOP)I JADREN(SIS). Bianchi dodaje da su sve do nadbiskupa M. Vallaressa (1450—1495) zadarski nadbiskupi upotrebljavali sličan pečat, samo što je srednje polje bilo podijeljeno u dva dijela, pa su u gornjem bili prikazani likovi Bogorodice između likova sv. Stošije i sv. Krševana, a u donjem lik nadbiskupa. Takav je npr. po Bianchiju bio pečat nadbiskupa Dominika koji mu je dodijelio kralj Ludovik 1371. godine.

Od kasnijih nadbiskupskih pečata, našao sam samo u Historijskom arhivu u Zadru onaj nadbiskupa Lovre Veniera (1428—1449). Otrgnut je od isprave na kojoj je visio i prelomljen u dva dijela. Otisak se nalazi na crvenom vosku, dok mu je podloga od žutog voska (T. IV, b). Ima oblik mandorle, dug je 6,5 cm, širok 4,5 cm. U središnjem polju gornje dvije trećine zauzima okvir gotičkog oblika koji u gornjem dijelu ima tri tabernakula (srednji veći od

¹¹ C. F. Bianchi, *Zara cristiana I*, Zadar 1877, str. 540.

a

b

Pečati zadarske komune

Pečati zadarskog kaptola u Hist. arhivu u Zadru

*Pečat zadarskog kaptola u arhivu franjevačkog samostana u Zadru i dva
»protupečata« zadarskog kaptola*

a

Pečat nadbiskupa Lovre Peričič

b

Pečat nadbiskupa Lovre Venčur

pokrajnih). Unutar okvira prikazan je Krist kako sjedi na prijestolju u plaštu (aureola mu je označena križem). Lijeva ruka ne može se raspoznati, desnom blagoslivlje. Na lijevo pred njim kleči figura sveca u plaštu. Glava mu je oštećena. Pozadina likova ukrašena je mrežom rombova vrlo fine izrade. U donjoj trećini vide se dva grba obitelji Venier (horizontalne grede), a između njih polukružni luk na tordiranim stupićima. Unutar njega kleči mali nadbiskupov lik u ornatu. Na rubu desno gore čita se +LAUR[EN-TII...], a lijevo odozdo prema gore ARCHIEP[ISCOPI] (AR i CH u ligaturi) [I] ADRE. Slova su u gotičkoj majuskuli.

I. PETRICIOLI

Ivo Petricioli: CONTRIBUTO ALLA SFRAGISTICA DI ZARA (ZADAR)

Riassunto

L'Autore pubblica cinque sigilli da Zara sino ad ora sconosciuti. Il primo, che andò perduto e che si trovava alla metà dell'Ottocento nella collezione del sacerdote zaratino G. Gurato, è senz'altro il più prezioso. Si trovava su un documento del 26 giugno 1190, e rappresenta lo stemma primario della città di Zara — un castello e l'effigie di Sant'Anastasia. L'autore ha rinvenuto nella Biblioteca Scientifica una vecchia fotografia di questo sigillo, il che gli ha reso possibile la analisi. I successivi sigilli cittadini medievali con l'effigie di San Grisogono a cavallo ci sono noti solamente per descrizione. L'Autore ne ha ritrovato pure uno del tardo Rinascimento.

In seguito vi si tratta del sigillo del Capitolo zaratino del quale sono stati ritrovati quattro esemplari. Tre di essi abbastanza danneggiati, si trovano nell'Archivio Storico di Zara e uno, quasi intero, nella collezione dei Francescani di Zara. Due esemplari hanno a tergo dei controsigilli piccoli e rotondi. Questo sigillo, con l'effigie di santi incorniciati da elementi di ornamenti architettonici di stile gotico, rappresenta il tipo più ricco di sigillo. Veniva usato nella seconda metà del XIV e all'inizio del XV sec.

Si parla poi del sigillo dell'Arcivescovo di Zara, Laurenzio Periandro (1247—1287) che si custodisce nell'Archivio francescano. Esso è rotondo e ha delle particolarità di stile romanico. Rappresenta l'Arcivescovo sul trono con i leoni. Si parla pure del perduto sigillo dell'Arcivescovo di Zara, Nicola Matafari (1333—1387), descritto dal Bianchi nel 1877 e in fine si tratta di un sigillo simile a quello dell'Arcivescovo Laurenzio Venier (1428—1449) che è stato ritrovato dall'Autore nell'Archivio Storico di Zara.